

ТЕОРІЯ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ: ІСТОРИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ

У публікації здійснено історичну реконструкцію теоретичних розробок з проблематики дитячого колективу радянського періоду. На основі аналізу першоджерел автором висвітлено специфіку й тенденції становлення підходів О. Залужного, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Т. Коннікової, Л. Новікової, Л.Гордіна, В. Караковського, І.Іванова до вивчення окресленої проблематики.

Ключові слова: дитячий колектив, особистість, класифікація колективів.

Необхідність істотного прогресу у взаєминах між людьми в сім'ї, на виробництві, в навчальних закладах, подолання деформацій у духовному житті суспільства актуалізує потребу переосмислення ролі дитячого колективу у вихованні особистості.

Сучасна теорія і практика виховання підтверджують думку, що перспективним є розумне поєднання індивідуального як інтересу особистості та колективного як інтересу суспільства. Таке поєднання досягається шляхом реалізації принципу «виховання в колективі і через колектив», який сприяє формуванню в особистості вміння сприймати оточуючий світ крізь призму взаємодії з іншими людьми, взаємної відповідальності, розвитку відносин і поваги між людьми.

Дитячий колектив як предмет вивчення сьогодні знаходиться в центрі уваги науковців М. Красовицького, О. Сухомлинської та ін.

Вагому частину становлять дослідження, в яких дитячий колектив презентується крізь призму поглядів тієї чи іншої педагогічної персоналії.

Серед них наукові розвідки Г.Бучківської, В.Галузяка, Н.Дічек, В.Калмикова, Р.Позінкевича, М.Сметанського, Л.Смолінчук та ін.

Однак в педагогічних дослідженнях комплексно не визначено специфіку й тенденції розвитку теоретичних підходів з питання формування дитячого колективу радянського періоду та не встановлено його специфіку.

Таким чином, відсутність історичної реконструкції проблеми формування дитячого колективу і визначила необхідність даної публікації, метою якої є вивчення теоретичних ідей формування дитячого колективу в історико-педагогічній науці задля їх використання в освітній практиці сьогодення.

Здійснення історико-педагогічного аналізу окресленої проблеми вимагає теоретичного обґрунтування категоріально-понятійного апарату, а саме: з'ясування змісту поняття «дитячий колектив» й визначення його педагогічного контексту.

Звертаючись до лексичного значення слова колектив, варто підкреслити, що воно латинського походження (*collectivus*), не має єдиного підходу до перекладу і означає збирище, натовп, спільні збори, об'єднання, група [1].

У сучасній літературі дане поняття вживається в двох розуміннях: широкому і вузькому. По-перше, колективом вважається будь-яка організована група людей, а вужче трактування презентує колектив, лише як високоорганізовану групу.

Феномен колективу знаходиться в межах наукового дискурсу мистецтвознавчих наук, педагогіки, психології, соціології. Залежно від цього виділяють різні типи колективів: авторський, дитячий, колектив-наставник, педагогічний, спортивний, трудовий й т. ін. Дитячі колективи відповідно віку можуть бути одновікові й різновікові, первинні (клас) й загальні, що об'єднують декілька первинних (загальношкільний колектив).

Сьогодні в педагогічній діяльності колектив сприймається як соціальна спільність людей, об'єднана на основі суспільних значущих цілей, загальних ціннісних орієнтацій, спільної діяльності і спілкування [1, с.122]. Таким чином, дієвому колективу властиві взаємозалежні ознаки: єдність мети, певна організація спільної роботи. Вони ж притаманні і дитячому колективу, істотно відрізняючи його від дружньої компанії. Крім того, від колективу дорослих дитячий відрізняється і тим, що знаходиться під керівництвом педагогів.

Дитячий колектив виступає соціальною системою, що розвивається. Він покликаний сприяти засвоєнню соціальних норм, традицій, способів співробітництва й ціннісних орієнтацій, що становлять культурне надбання суспільства.

Керівництво педагога, зміна ним виховних цілей забезпечують розвиток дитячого колективу як соціокультурного середовища життєдіяльності учнів.

У дитячому колективі кожна дитина виступає суб'єктом взаємовідносин різних рівнів:

- інформаційного – передбачає обмін інформацією, обговорення проблем, пошук шляхів їх розв'язання, прогнозування і планування майбутнього;
- діяльнісного – співробітництво дітей в різних видах колективної діяльності за інтересами, розробка й реалізація спільних проектів;
- емоційного – відображає домінуючий емоційний стан дітей, їх спільні переживання, ставлення симпатій та антипатій між членами колективу, гуманістично й суспільно значущі мотиви.

Здійснюючи керівництво дитячим колективом, учитель враховує дві характерні тенденції виховання. По-перше, прагнення підростаючої особистості до самоствердження, до визнання й поваги з боку інших, до виокремлення свого «Я» як автономного суб'єкта колективу. По-друге, це

прагнення дитини до досягнення психологічної спільності з іншими, до спільної діяльності й спільних досягнень.

Дитячий колектив упродовж ХХ ст. знаходився в центрі уваги педагогів, науковців, громадських діячів.

У 20-ті рр. ХХ ст. у вітчизняній теорії та практиці виховання не було єдиного підходу до визначення дитячого колективу, оскільки панували багатоманітність думок й експериментаторство, що зумовили різноманітність підходів.

Істотний внесок у розвиток окресленої проблеми здійснив О.Залужний. У своїх ґрунтовних роботах «Учення про колектив. Методологія – дитколективу» (1926), «Методи вивчення дитячого колективу» (Вступ до педагогіки колективу) (1926), «Програма дослідження дитячого колективу» (1927) він презентує теорію колективу, методи його вивчення, розкриває теоретико-методологічні підходи до поставленої проблеми, які спираються на результати власних практичних досліджень і розробки його колег.

О. Залужний, виходячи з практичної потреби вивчення дитячого колективу, розробив класифікацію колективів за ступенем організації і тривалістю існування. За цими ознаками він виділив такі типи колективів: самовиниклі – що з'явилися мимовільно без жодного втручання ззовні; організовані – об'єднання, що припускають попередню підготовку з їх створення. До першого типу колективів відніс і короткочасні (об'єднання граючих дітей, вулична юрба, об'єднана певними діями тощо) і довготривалі (дружні компанії дітей однієї вулиці, школи, банди безпритульників, трудові артілі, сімейні групи, нації без офіційних представницьких центрів). Організовані колективи у своїй структурі мають три підтипи: короткочасні (організовані ігри дітей, мітинги, демонстрації, маніфестації, проведення різноманітних культів, колективних робіт різної складності) і довготривалі, в які входять прості (шкільні та клубні гуртки, трудові об'єднання, кооперативи простої структури) і складні (школи, клуби, дитячі організації,

кооперативні об'єднання широкого масштабу, церковні та релігійні організації, профспілки, об'єднання вчених, політичні партії, армія, держави, міждержавні об'єднання). При цьому до колективів автор відносить всі об'єднання дітей з різноманітною метою: для гри, за симпатіями, загальні збори, організовані ігри, роботи в майстернях, навчальні та виробничі групи, гуртки, ланки юних піонерів і т. д.

Виходячи з розуміння поняття «колектив» О. Залужним, можна погодитися з існуванням колективу у дітей дошкільного віку. Український педолог наполягав, що основна діяльність колективів переддошкільного та дошкільного віку ґрунтується на засвоєнні і копіюванні поведінки дорослих. Більшість короткочасних самовиниклих колективів дітей цього віку існують від 3 до 10 хвилин, що пояснюється особливостями розвитку їхньої уваги. Практико-орієнтовані дослідження колег в цьому напрямку підтвердили припущення Олександра Самойловича, що соціальна поведінка людини пояснюється не вродженими інстинктами, а виробляється в найближчому до неї оточенні.

Крім того, О.Залужним була розроблена «Програма дослідження дитячого колективу», що ґрунтується на психологічній основі й має комплексний характер. Вона враховує багатоманітність впливу різних чинників на дитячий колектив, своєрідність екзогенних та ендогенних подразників, що спричиняють істотні зміни в середовищі дитячого колективу.

Після ідеологічного розгрому УНДІПу та педології радянські науковці перейшли на позиції гострої критики, засудження та неприйняття «вчення про колектив» О.Залужного та розробок його однодумців. Визначаючи, принципово помилковим підхід, що презентує «колектив без змісту, колектив для всіх часів і народів, колектив з його фізіологічною, а не соціальною спрямованістю в діяльності» [2, с.11].

У зв'язку з цим упродовж 20 – 30 - х рр. ХХ ст. під ідеологічним впливом радянської влади формується й інший підхід, що розглядав дитячий колектив як мету виховних зусиль педагогів (Ю.Аркін, П.Блонський, Н.Лорданський, Н.Крупська, А.Пінкевич, М.Пистрак). Ці ідеї було втілено в практику роботи дитячих закладів С.Шацького, Н.Шульмана, С.Рівеса, В.Сороки-Росинського і беззаперечно А. Макаренка, який ввійшов в історію як дослідник колективу й виховання особистості в колективі. Саме йому належить визначення поняття «колектив», яке стало основоположним у наступні десятиліття.

А.Макаренко в своїх працях «Проблеми шкільного радянського виховання», «Марш 30 року» та багатьох інших презентував розвиток особистості дитини як змістовну характеристику процесу виховання, висловлюючи думку, що особистість дитини формується через її власну діяльність в колективі.

У другій половині ХХ ст. відбувався подальший розвиток теорії колективу. Виховний потенціал дитячого колективу знаходився в полі зору вітчизняної педагогіки, що було обумовлено потребою формування особистості, здатної повноцінно взаємодіяти з людьми, брати активну участь у вирішенні завдань соціального, політичного і культурного розвитку держави.

Вітчизняні педагоги 50 – 60 – х рр. довели, що виховання в колективі ґрунтується на сукупності впливів колективу, соціального середовища (стихійного і організованого) і поведінці особистості з урахуванням свого соціального досвіду: засвоєння колективних цінностей, діяльність, спілкування і співпраця в колективі, виконання певних обов'язків.

Прибічником і продовжувачем ідей А. Макаренка про колектив як засіб виховного впливу на дитину була Т. Коннікова, яка в роботах «Организация коллектива учащихся в школе», «Возрастной поход в работе пионерской организации» проаналізувала форми організації виховного колективу, що

склалися в 50 – 60 – х рр. ХХ ст. Дослідниця з'ясувала, що причиною труднощів у застосуванні колективних форм роботи є невміння учителів своєчасно враховувати значення життєвого досвіду дитини, який формується не лише в школі, але й в системі широких життєвих стосунків, що виступають базою педагогічної дії.

У розробку проблеми дитячого колективу значний внесок зробив В. Сухомлинський. Розглядаючи питання про унікальність дитини, він не залишив поза увагою і шкільний колектив, який визначив як «складну духовну, трудову, організаційну спільність особистостей, які стоять на різних ступенях ідейного, інтелектуального, морального, естетичного, громадянського розвитку, при цьому кожна особистість завжди перебуває у внутрішньому русі».

Мета колективного виховання в цій педагогічній системі – показати людині саму себе й ставлення до самої себе.

Основним принципом виховання колективу у педагога-новатора виступає гуманізм взаємин особистості і колективу. На думку Василя Олександровича, — це єдність двох взаємопов'язаних елементів. З одного боку, піклування й відповідальність людини за людину і за колектив, а з іншого боку — відповідальність і піклування всього колективу про людину, яка потребує повсякденної допомоги.

Отже, специфіка поглядів В.Сухомлинського на означену проблему полягає в тому, що він поставив особистість у центр колективу, наголошуючи, що колектив складається з особистостей.

Значний внесок в розробку досліджуваної проблеми здійснила Л.Новікова, яка розкрила особливості дитячого колективу школярів, визначила їх місце в системі колективних відносин і виявила особливості впливу колективу на формування особистості. Дитячий колектив в її концепції виступає як основна база накопичення дітьми позитивного соціального досвіду і є своєрідною моделлю суспільства. Колектив потрібний

як «специфічне місце існування дитини». Л.Новікова виявила умови педагогічно доцільної організації спільної діяльності школярів, які визначають виховну ефективність ділових стосунків.

Внесок Л.Новікової у педагогічну науку полягає в характеристиці дитячого колективу як соціально-педагогічного феномену, який формується під впливом учителя і включає внутрішні процеси самоорганізації, саморегуляції, самоврядування. Дослідниця зробила важливий висновок про те, що саме під виховним впливом колективу формується творча індивідуальність дитини.

Підходи до управління виховним колективом найбільш яскраво розкриті в працях В. Караковського – одного з яскравих представників «педагогіки співробітництва». Він виявив подвійну функцію шкільного колективу, констатує, що з одного боку, це згуртована сукупність різноманітних за типом колективів і об'єднань, з іншого – «общинний» за типом колектив, який об'єднує дітей різного віку і дорослих. Це дозволяє природним чином передавати життєвий досвід, традиції, цінності.

Дослідження даної проблеми в 70 – 80 – ті рр. ХХ ст. були спрямовані на подальше вдосконалення організації виховного колективу, виявлення його виховних функцій, на розвиток самоврядування в колективі, розробку методів стимулювання колективної діяльності, розкриття технології залучення вихованців до суспільно-корисних справ, на вивчення виховного колективу як соціокультурного середовища і засобу соціалізації особистості.

Для історичної реконструкції теорії дитячого колективу важливе значення має концепція розвитку виховних функцій колективу, розроблена В.Коротовим. Основною ідеєю його концепції виступає розвиток виховних функцій дії колективу з метою перетворення його і особистості кожної дитини на суб'єкт виховання. Для методики виховання колективу, запропонованої В.Коротовим, властиве поглиблене дослідження концептуальних питань: розкриття організаційної функції колективу, що

реалізується через методи організації виховного колективу, включає моральний аспект колективного виховання, а також через методи морального переконання. Стимулююча функція виховного колективу реалізується за допомогою методів педагогічного впливу. При цьому метод створення громадської думки виступає як один з дієвих і як засіб керівництва виховним колективом. Система методів виховного процесу включає організацію виховного колективу, вироблення у його членів моральних переконань, системи звичок.

В результаті глибокого аналізу різних точок зору на проблему виховання колективу Л.Гордін розкрив виховні можливості окремих стимулів (перспектива, громадська думка колективу і тому подібне) і сукупності взаємодіючих стимулів (комплексів) в різних видах діяльності школярів. Він установив, що «ланцюжок» стимулів, що утворюється, пов'язує потреби особистості (колективу), і засобу їх задоволення.

Беззаперечний інтерес для педагогічної науки і практики. Становить методика колективних творчих справ, розроблена І.Івановим. Уперше ним були запропоновані науково обґрунтовані колективні справи, що охоплюють основні сторони життєдіяльності учнівського колективу, розкрита методика їх організації, виявлені умови залучення кожної дитини суспільно-корисні справи. Учитель, працюючий з дитячим колективом, забезпечує його повноцінну життєдіяльність через колективні творчі справи. У цьому процесі співпраці найтіснішим чином поєднується розвиток різних якостей дитини: пізнавально-світоглядних, емоційно-вольових, творчодієвих. Важливим для кожної дитини видається набуття нового соціально цінного досвіду, творчого застосування раніше набутого досвіду, отримання дітьми досвіду, і обмін досвідом. Істотною ознакою колективної діяльності є прагнення до досягнення згоди, обумовлене основною метою діяльності.

Творчий пошук ефективних шляхів і засобів створення і зміцнення виховного колективу в спадщині І.Іванова спрямований на реалізацію його

головної функції: створення сприятливих умов розвитку кожної особистості, провідною потребою стає дієва турбота про благо інших людей.

Отже, підходи до проблеми формування дитячого колективу науковців ранньорадянського періоду (Ю.Аркіна, П.Блонського, Н.Іорданського, Н.Крупської, А.Макаренка, А.Пінкевича, М.Пистрака) отримали подальший розвиток в концепціях Т.Коннікової, Л.Новікової, В.Караковського, В.Сухомлинського, В.Коротова, Л.Гордіна, а сьогодні стали надбанням сучасної гуманістичної педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М.Бим-Бад; Ред.кол.: М.М.Безруких, В.А.Болотов, Л.С.Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С.122-123.
2. Таран В. Колективізм у системі комуністичного виховання / В. Таран. – Харків: «Радянська школа», 1933. – 56 с.

Сараева Е.В.

ТЕОРИЯ ДЕТСКОГО КОЛЛЕКТИВА: ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ

В публикации произведена историческая реконструкция теоретических разработок советского периода по проблематике детского коллектива. Опираясь на анализ первоисточников, автор показала специфику и тенденции становления подходов А. Залужного, А. Макаренка, В. Сухомлинского, Т. Конниковой, Л. Новиковой, Л. Гордина, В. Караковского, И. Иванова по вопросу изучения поставленной проблематики.

Ключевые слова: детский коллектив, личность, классификация коллективов.

Saraeva O.V.

THEORY OF CHILDREN'S COLLECTIVE: HISTORICAL RECONSTRUCTION

The historical reconstruction of theoretical elaborations of the soviet period on the problems of the children's collective has been carried out in the publication.

Based on the analysis of the origins the author has shown the specifics and tendencies of method formations of A. Zaluzhnyy, A. Makarenko, V. Sukhomlynskyi, T. Konnikova, L. Novikova, L. Gordin, V. Karakovskyi, I. Ivanov on the question of the posed problems study.

Key words: children's collective, personality, classification of collectives.